

szeregi, przeznaczonych do pracy w ziemi, wykonano kopnięcia z łopata masowa i łopata szeregową koparkowatą, łopata — jak poprzednia autor — służyły do odławiania śmieci z ziemi.

Analiza archeologiczna do uwzględnienia szeregił Klina znajduje głównie na stanowiskach macewskich (Friedrich, Dolny Votawosaz i okolicznych (Kaučički, Macek, Sotawosaz i t.), zostały wykonane w czasie na zachodniej stronie do typu Lyngby, który tutaj występuje na stanowiskach macewskich kultury awan-
burskiej).

Jaki jest więc według autora wkład stanowiska Perles do problematyki gospodarki uprawy ziemi? We wskazywaniu tych stanowisk autor przypisuje, że zostały były ziemia i wydobycie szeregił do pracy w ziemi ogólnie przeznaczony są do służyć gospodarczej przemysłowego robotniczo. Opierając się na tym Zoltz pisał, że nawet tak drobne, że pracownik mógłby uprawy roli do polowiska, Klina nie są ogólnie są z taką interpretacją, zwłaszcza paleontologicznych. Próbując na tenże analogie etnograficzne ludzi na wyspach polowiska gospodarki obronko-rolniczej, które prowadzi, zostały były ziemia i uprawy szeregił typu wiatry i kopali do odławiania polowiska i budowy mieszkań. Fakty, które autor stwierdził w Perles, przedstawia więc według niego raczej na tym, że była to raczej była obronko-rolniczej. Uważa to wskazywać się tym stanowiskiem, że stworzony klimat brzośnie Wierne III nie sprzyjał uprawie roli. Na skutek zaś umiarkowania tego terenu prowadziła służyć przewidywać brzośnie na stanowiska wielkie nagromadzenie kopali. Oczekiwano szeregił i łopata koparkowatą służyły na to, i do pracy szeregił z budową obronko-rolniczej na terenie chat macewskich stanowiska zostały, zostały w celu przy kopaniu robotniczo).

Klina postawiła, że tenże służył do odławiania się granicami gospodarczych na stanowiskach uprawy roli, kopnięcia polowiska brzośnie, jak klimat, wskazywać służyły na to, że w Perlesie już w polowisku Wierne III znajdujemy w materiale archeologicznym, choć stanowisk ludzi wiatry, zostały do pracy w ziemi i to, które głównie służyły przy wydobyciu ziemi służyły uprawy.

Interesująca praca Klina daje więc na tymże stanowisku materiał koparkowatą, tenże materiał wypracowania tegoż interpretacja. Próbując natomiast artykuł jest jednakże tenże charakterystyczny służył brzośnie, które granicami służyły ogólnie. Dla wyrażenia podobnego interpretacja jest prowadzona się na geologiczną analogię stanowiska Perles na stanowiskiem Zlatogorac. W tym wypadku jednakże służył brzośnie, że dotychczasowe polowiska interpretacja służył tenże stanowiskiem G. Brzośnie tenże polowiska się z dotychczasowym tegoż służył tenże na stanowiskiem w Perlesie. Zakończono także służył dotychczas służył na lata 1886—1886 p. n. e. Na koniec, że prowadziła służył na polowiska tak dotychczas służy.

Stefan Wójcicki

Stephan Foltiny, ZUR CHRONOLOGIE DER BRONZEZEIT DES KAR-PATENBECKENS, Bonn 1955, 165 s., tabl. 76.

Dla archeologów, zajmujących się kontaktami między ziemiami węgierskimi — głównym ośrodkiem wytwórczości metalurgicznej w epoce brązu — a obszarami położonymi w sąsiedztwie Węgier, do niedawna podstawowym opracowaniem była monografia J. Hampela¹, w której m. in. podał on chronologię zabytków brązowych.

¹ J. Hampel, *A bronzkor emlékei Magyarhonban*, Budapest, t. 1—1886, t. 2—1892, t. 3—1896. Praca ta ukazała się również w języku niemieckim pt. *Alterthümer der Bronzezeit in Ungarn*, Budapest 1890.

Książka S. Foltynego, która ukazała się w serii archeologicznej *Antiquitas*, jest rodzajem katalogu zabytków brązowych, znalezionych w Kotlinie Południowokarpackiej. Opiera się wyłącznie na literaturze archeologicznej, gdyż autor — jak stwierdza — nie miał możliwości zapoznania się ze zbiorami muzealnymi. Dlatego niejednokrotnie pewne zabytki są omówione niedokładnie (s. 11). Poszczególne rozdziały poświęcone są kolejno: ozdobom, broni, narzędziom (siekiery, sierpy, noże, dłuta) oraz innym przedmiotom rzadziej spotykanym (brzytwy, młotki, brązowe naczynia, części uprzęży końskiej i figurki ptaszków). Autor omawiając poszczególne formy zabytków wymienia tylko kilka charakterystycznych dla danego przedmiotu przykładów, zamieszczając w opisie ich proveniencję (miejsce, zespół, w którym je znaleziono, i datowanie); do opisu dołącza rycinę. Następnie omawia pochodzenie i zasięg występowania danej formy, jej datowanie ogólne, przytaczając wypowiedzi literatury przedmiotu, oraz analogie z terenów sąsiednich, posługując się przy tym dość płynnymi określeniami, np. „na Śląsku“, „w Czechach“. Część następna pracy (s. 112—125) poświęcona jest zestawieniu poszczególnych typów brązów w odpowiednich okresach chronologicznych. Dla ułatwienia autor przyjmuje równoległe chronologie opracowane przez Reineckego — dla Węgier oraz dla południowych Niemiec. Trzy pierwsze okresy epoki brązu (w dalszej części tekstu używam skrótu EB) są wspólne dla obu terenów, natomiast pozostała część epoki brązu na Węgrzech dzieli się na trzy fazy: D₁, D₂, D₃, które odpowiadają okresowi Hallstatt A, B i C wg podziału Reineckego dla Niemiec południowych. Okres Hallstatt D wydzielony jest osobno i należy już do epoki żelaznej. Foltiny podkreśla trudność ustalenia granicy między okresem środkowym EB i fazą D₁, która nie występuje tak wyraźnie na Węgrzech, jak to da się zaobserwować w południowych Niemczech (s. 117). Dlatego autor zaliczył zabytki datowane na ten przełom do fazy D₁. Dla ułatwienia podaje on ponadto synchronizację tej chronologii z kulturami oraz obcymi wpływami na terenie Węgier. Obszerny dodatek stanowią tablice, na których przedstawiono wszystkie omawiane przedmioty brązowe z cytowanych stanowisk. Większość rycin pochodzi ze wspomnianej pracy J. Hampela.

Należy żałować, że autor, który napisał swą pracę w końcu 1950 r., nie wykorzystał literatury przedmiotu, szczególnie dotyczącej obszarów Czechosłowacji i Polski, gdzie w tym okresie istniały ożywione kontakty z ziemiami węgierskimi. Z terenu Polski wymienia on kilka analogii prawie wyłącznie ze Śląska; wyjątek stanowi znalezisko w Grodnicy, pow. Gostyń². Dla dorzecza górnego Dniestru zestawienia takiego dokonał K. Żurowski³, który omówił znaleziska luźne i skarby, a którego pracy S. Foltiny nie cytuje wcale. Wynika z niej niezbiecnie, że łańcuch Karpat był nie dzielną barierą, jak by to wynikało z pracy Foltynego, lecz łącznikiem między Północą i Południem. K. Żurowski przedstawił m. in. znaczną liczbę importów z Siedmiogrodu i Węgier oraz podał ich chronologię i południowe analogie, toteż nie będziemy ich wymieniali. Zatrzymam się tylko nad niektórymi zabytkami brązowymi z terenu kultury lużyckiej. Na obecność wyrobów węgierskich na całym niemal obszarze tej kultury zwracali również uwagę W. Antoniewicz⁴, J. Kostrzew-

² Zob. J. Kostrzewski, *Der Depotfund von Grodnica, Kr. Gostyń (Prov. Posen)*, „Mannus“, t. 8: 1916, s. 266—269. Omawiana siekierka należy jednak do typu południowoniemieckiego z III EB.

³ K. Żurowski, *Zabytki brązowe z młodszej epoki brązu i wczesnego okresu żelaza z dorzecza górnego Dniestru*, „Przegląd Archeologiczny“, t. 8: 1949 z. 2, s. 155—248, w tym 56 tablic.

⁴ W. Antoniewicz, *Archeologia Polski*, Warszawa 1928, s. 108.

ski⁵, Z. Podkowińska⁶ i Z. Durczewski⁷. Dla obszaru Węgier elementem datującym mogą być również siekierki skrzydlate, powszechnie spotykane na Śląsku oraz w Czechach — w skarbach i grobach kultury knowiskiej⁸. J. Hampel⁹ datuje je co prawda na terenie Węgier na IV EB, ale wydaje się, że nic nie stoi na przeszkodzie, by ich chronologię na tym terenie przyjąć na III EB, gdyż w tym okresie są one powszechne w Czechach i na Śląsku. W IV EB obserwujemy też zasilanie całego niemal obszaru kultury łużyckiej w brązy, głównie siekierki tulejkowate pochodzenia południowego. Ze Śląska¹⁰ pochodzi okaz mający liczne analogie na Węgrzech, inny znany jest z Suchodola, pow. Racibórz¹¹. Z Krakowa¹² mamy małą siekierkę z dziobkiem, datowaną również na IV EB. Ponadto w dorzeczu górnej Wisły znaleziono również liczne siekierki z końca III i IV EB, pochodzące z Węgier i Siedmiogrodu¹³. Wiele analogii do noży brązowych o trzoneczku języczkowatym (typ V Petersena) i zakończeniu pierścieniowatym znajdujemy na obszarze trackim¹⁴ oraz w kulturze wysokiej¹⁵ (nóż z Jesionowa, pow. Złoczów, z IV EB ma analogie w okazy ze skarbu w Mezökampus¹⁶ — Siedmiogród). Przykłady dla innych noży, np. typu posiadającego rękojeść w postaci kolca, datowanych na IV EB można mnożyć¹⁷. Liczne sierpy z IV i V EB znane są z Moraw¹⁸ oraz Śląska¹⁹. Na tych terenach występują one przeważnie w V EB. Inny typ sierpów (tzw. siedmiogrodzki²⁰) przechodzi nawet do południowej Rosji i Kaukazu²¹. Dla różnych dłut znajdujemy analogie na Podkarpaciu²² oraz w innych częściach Polski (np. ze Śląska

⁵ J. Kostrzewski, *Pradzieje Polski*, Poznań 1949, s. 93 (tarczki ozdobne z III EB), 100 (miecze z IV EB) i inne.

⁶ Z. Podkowińska, *Miecze brązowe z Wojciechowic w pow. jędrzejowskim w woj. kieleckim*, „Światowit“, t. 15: 1932/1933, s. 163: „[w IV i V okresie epoki brązu] przestały się z Węgier przez Karpaty miecze tzw. typu węgierskiego, które należały do najpospolitszych typów broni w całej Małopolsce, stamtąd przystąpiły się na Mazowsze i dotarły nawet do Wielkopolski i na Pomorze“.

⁷ Z. Durczewski, *Grupa górnośląsko-malopolska kultury łużyckiej w Polsce*, cz. 1, Kraków 1939—1946, s. 90—123, 130—135.

⁸ A. Stocký, *Čechy v době bronzové*, Praha 1928, s. 21, 22 i tabl. XLII 5—7, 9.

⁹ Hampel, *op. cit.*, tabl. IX 2; CXIX 13; CLIV 9.

¹⁰ F. Pfütenreiter, *Zwei wichtige Grabfunde der Urnenfelderzeit*, „Alt-schlesien“, t. 3: 1931, s. 168 i n.; zob. też O. Kleemann, *Schlesische Funde im Dresdener Museum für Vorgeschichte*, „Alt-schlesien“, t. 7: 1938 z. 2, s. 26 i tabl. IV 2.

¹¹ N. Åberg, *Bronzezeitliche und früheisenzeitliche Chronologie. Część: Mittel-europäische Hochbronzezeit*, Stockholm 1935, s. 94, 95 i ryc. 173, 174.

¹² A. Żaki, *Kultura „łużycka“ w Krakowie*, „Z otchłani wieków“, R. 19: 1950 z. 1—2, s. 7 i ryc. 1.

¹³ A. Żaki, *Początki rozwoju kultury łużyckiej w dorzeczu górnej Wisły*, Lublin 1948, s. 96 i n.

¹⁴ Żurowski, *op. cit.*, s. 185.

¹⁵ T. Sulimirski, *Kultura wysoka*, Kraków 1931, tabl. XXVII 8.

¹⁶ Åberg, *op. cit.*, s. 46, ryc. 74.

¹⁷ Zob. np. znaleziska z Wielkopolski: Ketrzyna. Gorszewic, Środy (J. Kostrzewski, *Od mezolitu do okresu wędrówek ludów*, [w:] *Prehistoria ziem polskich*. Kraków 1939—1948, s. 231 i tabl. LXIX 11), Czech: Malá Bělá pod Bakovem (J. Filip, *Pradzieje Czechosłowacji*, Poznań 1949, tabl. 24, 14), Moraw: Tršic k. Olomouc (M. Hoernes, *Prähistorische Miscellen*, „Wiener Prähistorische Zeitschrift“, t. 4: 1917, s. 47 ryc. 12 i s. 48).

¹⁸ A. Gottwald, *Můj archeologický výzkum*, Prostějov 1931, s. 86, ryc. 3.

¹⁹ H. Seger, *Schlesische Hortfunde aus der Bronze- und frühen Eisenzeit*, „Alt-schlesien“, t. 6: 1936 z. 1, s. 145, ryc. 69, 70.

²⁰ Hampel, *op. cit.*, nazywa go *erdely typus*.

²¹ Tam też znaleziono formę odlewniczą do niego. Podobna pochodzi spod Odessy (F. R. Martin, *Über einen bronzezeitlichen Werkstatt*, „Berliner Gesellschaft für Anthropologie, Ethnologie und Urgeschichte“, 1908, s. 144, 145 i ryciny).

²² Żurowski, *op. cit.*, s. 181, 182, 225, tabl. XV; również I. Siwkówna, *Skarb brązowy z Czech, pow. Brody*, „Przegląd Archeologiczny“, t. 6: 1938—1939 z. 2—3, s. 239, 240, ryc. 11, 12 i s. 243.

